

Rokiškio dvaro parko ašinės kompozicijos fragmentai
Part of pivot-shaped park on manor in Rokiškis

Užvenčio dvaras, Kelmės r.
Užventis manor, Kelmė District

Aukštojos Fredos dvaro parkas ir rūmai, Kaunas
Park and manor house of Aukštoji Freda, Kaunas

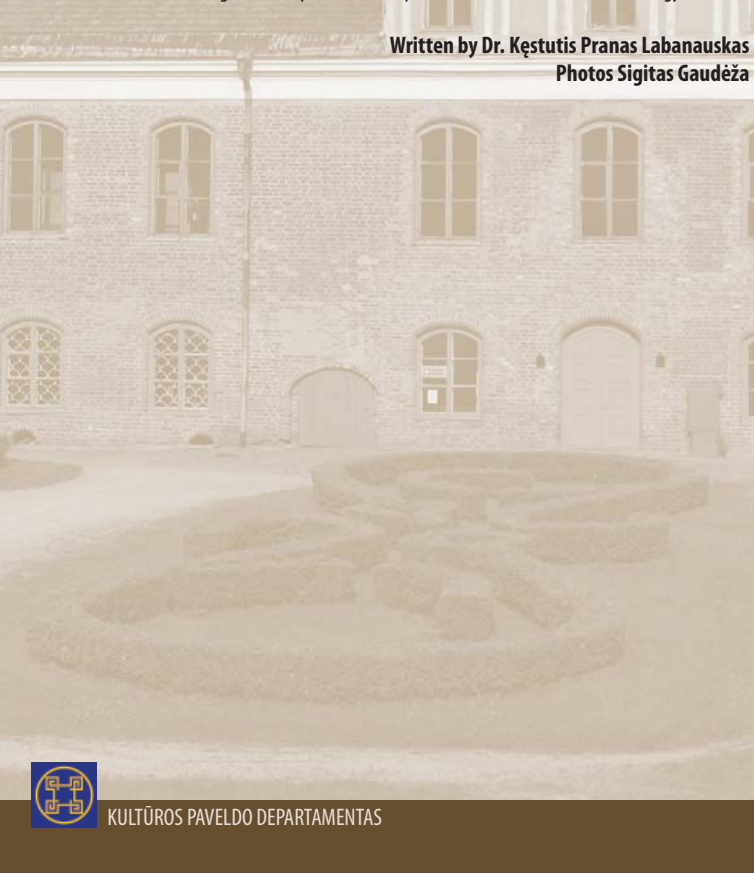
eral notable parks — Veisiejai Park situated in the lakes area next to a majestic church, and the park of the Aštriosios Kirsnos Estate featuring a unique ensemble of structures, a well-developed pond system, and a Classicist Leipalingis Estate Park, steeped in legend.

The historical parks of Lithuania Minor are different, due to the German influence. Unfortunately, the very aggressive end to World War II, the intense migration and the lack of recreating initiative, together with the prolonged, biased tendency to dwarf German culture during the Soviet rule damaged and deformed most of the parks. The parks in Lithuania Minor were also the ones least researched. A notable example is Priekulė town which boasts four parks. Unfortunately, none of them is properly maintained. The literary memorial to the writer Ieva Simonaitytė has not been founded and the work on the homestead of Šilutės local culture researcher and arts patron Hugo Šojus still needs to be finished.

Today most of the parks are either neglected or inadequately maintained. However, the efforts of those in society with awareness of the environment leave us with a glimmer of hope. The Lithuanian oak tree grove planted in 1990 in Agluonėnai and the oak tree grove planted nearby Jonas Basanavičius patrimonial homestead in Ožkabalis (Vilkaviškis District) in 1989 and dedicated to the Lithuanian national revival are examples that should encourage local enthusiasts across Lithuania to contribute to the revival of old parks and gardens, and to create new ones.

The efforts of the past generations to landscape and embellish their natural surroundings deserve our thorough attention. The research of historic parks has a value above practical landscape design, as it reveals the dominant, during different periods, concepts of culture and nature, and ecology.

Written by Dr. Kęstutis Pranas Labanauskas
Photos Sigitas Gaudėža

KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS

LIETUVOS ISTORINIAI ŽELDYNAI HISTORICAL GARDENS IN LITHUANIA

Karpomų krūmų arabeskos motyvas Kauno Raudondvario pilies parke
Arabesque motif in the bushes of park at Raudondvaris Castle

LIETUVOS ISTORINIAI ŽELDYNAI

Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio formavimosi pradžia siekia dar II tūkst. iki Kr., kai ėmė kurtis įtvirtintos gyvenvietės ir piliakalniai. Piliakalniai su medinėmis pilimis ir papilii gyvenvietėmis kaip kraštovaizdžio dominantės išliko iki XV a., kai, Lietuvoje įsitvirtinus krikščionybei, nusistovėjo taikus laikotarpis. Kito ir gyvenviečių tinklas; imta keltis į prekybai ir verslams patogesnes vietas. Išlikusias papilii gyvenvietes nuo jų kūrimosi pradžios supusios šventosios giraitės ar didikų medžioklės žvėrynai buvo paversti parkais, kuriuose arba visai šalimais jų ir šiandien esama dešimčių piliakalnių (pvz., Perkūno kalnas Cirkliškėje, Vytauto kalnas Birštone, Birutės kalnas Palangoje ir kt.), mitologinių ir legendinių vietų, senmedžių. Formavosi ir dvarų sistema, ypač po XVI a. vidurio kaimus pertvarkius pagal Valakų reformą. Dvarų tinklą papildė palivarkų sodybos, dažniausiai ne reprezentacinio pobūdžio ūkiniai padaliniai. Medžiai buvo želdinami ir tvenkiniai įrengiami ne tik pagal nusistovėjusias tradicijas, bet ir norint užuovėjos, priešgaisriniais bei apsaugos nuo žaibo tikslais. Iš XIV–XIX a. susidariusio sodybų tinklo ar jo perdirbinių bei pakaitalų dabar Lietuvoje yra išlikę bent apie 1000 istorinių želdynų siluetai.

Senieji parkai planuoti geometriškai. Juose svarbios yra raiškios kompozicijos ašys, kartais net kelios, pvz., iš kompozicijos centro einančios spinduliai. Bene įdomiausia kompozicijos ašių struktūra yra išlikusi Rokiškio parke; panašios buvo Gelgaudiškio, Jurbarko, Plungės, Platielių parkuose, o didinga Rietavo parko struktūra XX a. buvo sugadinta, vis dėlto išlikę ir restauruoti šio parko elementai yra kūrybingai eksponuojami dvaro fragmentuose įkūrus Oginskių kultūros istorijos muziejų.

Kitas esminis senovinių parkų požymis – terasomis formuoti šlaitai; išlikusieji po pertvarkymų ir erozijos dar matomi dideliuose Gelgaudiškio (Šakių r.), Biliūnų (Raseinių r.), Vidiškių (Ignalinos r.) parkuose, o mažesni fragmentai – ir kai kuriuose kituose.

Opi senųjų parkų paveldo tema – ilgai vyravusių medinių dvarų likimas. Nėra visuotinės jų išsaugojimo strategijos. Prižiūrimi tik pavieniai dvarų ansamblių pastatai (Lazdynų Pelėdos muziejus Paragių dvare, Veliuonos krašto istorijos muziejus, Užvenčio kraštotyros muziejus, iš dalies restauruotas Adomynės dvaras (Kupiškio r.)). Paminėta iš Stelmužės dvaro ansamblio išlikusi viena seniausių Lietuvoje barokinė medinė bažnytelė bei šalia tebežaliuojantis seniausias Lietuvos ažuolas arba tūkstantmetis Žemaitijos ažuolas, kuriam nudžiūvus kamieno stuoobyje kultūros veikėjas ir rašytojas Dionizas Poška išskobė ir 1812 m. Baublių parke (Šilalės r.) įsteigė pirmąjį Lietuvoje senienų muziejų.

XVIII a. pabaigoje geometrinės senųjų renesansinių ir barokinių parkų plano struktūras Lietuvoje ėmė keisti su klasicizmu atėjusi ir romantizmo laikotarpiu įsigalėjusi angliški gamtovaizdžių tipo parkų kryptis. Atsisakius griežto taisyklingo planavimo augalija buvo sodinama ir dekoratyviniai parkų meno elementai erdvėse išdėstomi naudojant laisvą peizažinį planavimą. Ypač subtiliai gamtos įvairovė yra atskleista Palangos parke. XIX a. pabaigoje mecenato grafo Felikso Tiškevičiaus užsakytu pagal pasaulinio garso prancūzų kraštovaizdžio architekto Edouard'o François André projektą sukurtas parkas žavi savitais jūros vaizdais, legendiniu Birutės kalnu, architekto Franzo Heinricho Schwechthens sukurtais neorenesansiniais rūmais (dab. Gintaro muziejus), relikciniu pušynu, unikaliu dendrofloros asortimentu, siekusių 500 taksonų, panaudotu dekoru ir asociatyvių ryšių gausa.

Kitas žymus XIX a. pabaigos kūrėjas parką išplėtojo Žagarėje – čia didikų Naryškinų iniciatyva pagal Rygos parkų direktoriaus Georgo Friedricho Ferdinando Kuphaldo projektą buvo perkurtas senasis mažesnis geometriškas parkas. Parko plėtrai panaudota 80 ha dirbamos žemės, pasodinta per 200 dendrofloros taksonų. Keliais etapais buvo rekonstruotas rūmų ir unikalaus Lietuvoje žirgyno ansamblis.

Plungės parke ašinės kompozicijos ir nedidelės senosios geometriškos dalies reliktai yra subtiliai supinti su išplėtotą didingą peizažinę XIX a. antrosios pusės dalimi, kurią dvarą įsigijusio garsaus mecenato Mykolo Mikalojaus Oginskio užsakymu suprojektavo architektas Karlas Lorentzas. Čia labai meniškai yra įkomponuoti žaismingi Babrungo upelio motyvai, papildyti tvenkiniais. Kupina mitologinio žavesio jų dermė su istorizmo dekoru (rūmai su skulptūromis, baliustrados, vartai, skulptūrinis fontanas, akmeniniai tvenkinių įtvapai ir tilteliai), legendiniais senmedžiais. Parko meniškumą papildo ir rūmuose įkurtas Žemaičių dailės muziejus.

Unikalus yra ir Kretingos parkas, kuriame gražiai restauruoti rūmai su žiemos sodu. Rūmuose įkurtas muziejus taip pat turi išskirtinių bruožų, parkas apipintas daugelio legendų ir tikrų istorijos įvykių. Deja, parko struktūrą apgadino sovietiniu laikotarpiu Tiškevičių rūmų ansamblyje įterpti nauji statiniai.

Urbanistiniu parko įkomponavimu mieste išsiskiria jau minėtas ašinės kompozicijos Rokiškio parkas. Tai tarsi mecenatų Tyzenhauzų ir Pšezdzeckių giminių memorialas, Aukštaitijos regiono puošmena. Jo įspūdių keleriopai sustiprina kompozicinis ryšys su tų pačių mecenatų funduota nuostabią mūrine neogotikos bažnyčia ir nepaprastai turtinga muziejų ekspozicija dvaro ansamblio pastatuose.

Naujo parko komponavimo urbanistine sėkme laikytinas XX a. įkurtas Pasvalio parkas, mažesnio masto – Alytaus miesto sodas. Juose ekologiškai patikima savaiminė dendroflora gražiai dera su saikingais svetimžemiais akcentais ir parkų įranga.

Sėkmingiausias senojo parko mokslinio pritaikymo XX a. objektas buvo Kaune: čia priemiesčio Aukštosios Fredos dvaras su tvenkinių sistema, nors gerokai carinės Rusijos įrengtos Kauno tvirtovės apgadintas, buvo pritaikytas Vytauto Didžiojo universiteto Botanikos sodui. Tai buvo daroma nuo 1923 m. žymaus botaniko prof. Konstantino Regelio iniciatyva pagal vokiečių kraštovaizdžio architekto Karolio Rautho projektą. Šiandien šis parkas kompleksine verte yra trečias Lietuvoje. Mokslo ir švietimo kryptims yra pritaikyta dar keliolika Lietuvos parkų (tarp jų ir Akademijos (Kėdainių r.)), tik juose ne visuomet yra išlaikyta senųjų ir naujųjų elementų darna bei saikas.

Pastebimi ir esminiai kai kurių Lietuvos regionų parkų skirtumai. Antai Sūduvos regione, be minėto Gelgaudiškio parko pažymėtinas Lietuvos dailės muziejaus globojamas vertingas klasicistinis Paežerių dvaro ansamblis netoli Vilkaviškio miesto, nors sovietiniu laikotarpiu beveik trečdalis jo buvo sunaikinta. Dzūkijos regione minėtinas ežerų teritorijoje šalia didingos bažnyčios esantis Veisiejų parkas, Aštriosios Kirsnos dvaro parkas su originaliu pastatų ansambliu ir didele tvenkinių sistema arba klasicistinis, legendomis apipintas Leipalingis.

Mažosios Lietuvos regiono parkų paveldui būdinga vokiečių kultūros įtaka. Dėl Antrojo pasaulinio karo pasekmių, ypač didelės gyventojų migracijos ir atkuriamosios iniciatyvos stokos, sovietiniu laikotarpiu pasireiškio tendencingo vokiečių kultūros menkinimo dauguma parkų čia buvo smarkiai apnaikinta, jie liko mažai tirti ir labai deformuoti. Kaip pavyzdį būtina paminėti Priekulę – net keturis parkus turintį miestelį. Deja, nė vienas jų netvarkomas, nepaskelbtas rašytojos levos Simonaitytės memorialinis literatūrinis parkas. Iki šiol vis dar nebaigta tvarkyti ir Šilutės kraštotyrininko bei mecenato Hugo Šojaus dvaro sodyba.

Šiandien dauguma parkų yra apleisti ar netinkamai prižiūrimi, tačiau Lietuvos kraštovaizdžiu besirūpinančios visuomenės pastangos teikia vilčių. 1989 m. greta Jono Basanavičiaus gimtosios sodybos Ožkabaliuose (Vilkaviškio r.) pasodinto Lietuvos tautinio atgimimo ažuolyno ir 1990 m. Agluonėnuose (Klaipėdos r.) pasodinto Lietuvininkų ažuolyno pavyzdžiai turėtų įkvėpti daugelio Lietuvos vietovių entuziastus prisidėti tiek prie istorinių želdynų atgaivinimo, tiek prie naujų parkų kūrimo.

Reikia deramai įvertinti praeities kartų pastangas tvarkyti, puoselėti ir puošti gyvenamąją aplinką. Parkų tyrimai ne tik turi didžiulę reikšmę taikomiesiems projektams, bet ir atskleidžia parkuose atspindinčias atitinkamo meto kultūrinės nuostatas, gyventojų požiūrį į aplinką, ekologinę kultūrą.

**Teksto autorius Dr. Kęstutis Pranas Labanuskas
Fotografas Sigitas Gaudėža**

Gelgaudų ažuolas Panemunės pilies parke, Jurbarko r.
Oak tree of Gelgaudai in park at Panemunė Castle, Jurbarkas District

HISTORICAL GARDENS IN LITHUANIA

The beginnings of the formation of the Lithuanian cultural landscape go back to 2,000 B.C., when the first enforced settlements and hill-forts emerged. The hill-forts with wooden castles atop and settlements at the foot dominated the Lithuanian cultural landscape until the 15th century. When Lithuania was converted to Christianity, a peaceful period ensued. At the same time, the existing network of settlements underwent changes. People resettled in places more conducive to trade and crafts, and the holy groves surrounding the hill-foot settlements or hunting menageries of the nobility were converted into parks, wherein — or next to which — dozens of old hill-forts still survive to the present day. These include Perkūnas Hill in Cirkliškis, Vytautas Hill in Birštonas, and Birutės Hill in Palanga. Mythological and legendary sites are also features which were inherited by the Lithuanian historical parks from pre-Christian times, as were the old trees that grace them.

The system of private estates evolved as a result of the Valakas (land measuring unit, approx. 20 hectares) Land Reform of the mid 16th century. The network of agricultural estates was combined with smaller plots – *palivarkas* – homesteads, which, being part of the estate, represented property used for agricultural needs only, without any representational function. Trees were planted and pools dug out — not only according to the established tradition — but also to protect from winds, and to guard against fire and lightning. Around 1,000 historical gardens, or at least their outlines, survived in Lithuania from the former network of homesteads, or their later transformations that emerged in the course of the 16-19th centuries.

The old parks were laid out on a geometrical plan with a prominent compositional axis — sometimes several of them — arranged radially from the centre. Rokiškis Park probably represents the most elaborate and preserved axial arrangement; The Gelgaudiškis, Jurbarkas, Plungė, and Plateliai Parks, were designed along similar lines. The majestic structure of Rietavas Park was badly disfigured, but the surviving and restored elements of this park are maintained with great ingenuity by the Oginski Cultural History Museum founded in the extant fragments of the former manor house.

Another essential characteristic feature of the old parks in Lithuania are the terraced hill slopes which are still visible — even after periods of transformation and erosion — in the bigger Gelgaudiškis, Biliūnai, and Vidiškes Parks, and also in smaller fragments, in some other parks.

The fate of the predominantly wooden manor houses and other structures that these old parks surrounded is a sensitive aspect of heritage preservation. No universal strategy for the preservation of such structures has been created. Individual examples of adequate preservation of this heritage are Lazdynų Pelėda Museum at Paragai Estate, Veliuona local history museum, Užventis local folklore and history museum, and the partially restored Adomynė manor house.

Also worth noting is one of the oldest Lithuanian Baroque wooden churches which survived from the former ensemble of the Stelmužė Estate with the oldest Lithuanian oak-tree, still alive, next to it, and the thousand-year-old oak-tree of Samogitia, the trunk of which was carved out by the writer and cultural figure Dionizas Poška after the tree died. In 1812 the same writer founded the first museum of antiquities in Lithuania at Baubliai Park (Šilalė District).

From the end of the 18th century, ushered in by Classicism and established by Romanticism, gardens landscaped in the English fashion replaced formal, geometrical arrangements of the earlier Renaissance and Baroque periods. When the strict and formal layout disappeared, vegetation was planted and decorative art elements were arranged in a loose, landscape style. Such natural profusion of vegetation is displayed with extreme subtlety in Palanga Park. Palanga Park is the work of the world famous

French landscape designer Édouard François André of the late 19th century on commission by the arts patron Count Feliksas Tiškevičius. The park entices visitors with its unique vistas opening out on to the sea, the legendary Birutė Hill, old pine tree groves, a special selection of trees and shrubs, numbering at nearly 500 taxa, and abundant décor and plentifully associations. A real eye-catcher is the Neo-Renaissance palace (the present Amber Museum), designed by the German architect Franz Heinrich Schwechten.

The work of another famous landscape designer of the late 19th century was used and elaborated upon in Žagarė. Here, the noblemen Naryškinas had a previous, smaller, geometrically laid out park altered to a design by Georg Friedrich Ferdinand Kuphaldt, director of Riga parks. The park was expanded across additional 80 hectares of arable land on which tress and shrubs representing over 200 taxa were planted. In addition, the palace ensemble and a complex of stables unique to Lithuania were altered over several stages.

Plungė Park features a design subtly merging the axial layout and parts of the old geometrical arrangement with the majestic informally landscaped and profuse areas of the second half of the 19th century. The architect Karl Lorenzo, on commission by the famous art patron Mykolas Mikalojus Oginskis, who bought the estate, designed this part of Plungė Park. With deep artistic intuition, he incorporated the playful motif of the Babrungas stream, which he supplemented with pools. These water features, along with the architectural and sculptural elements in Historicism style and the ancient trees steeped in legend, reflect an enchanting mythological note. The Samogitian Art Museum housed in the palace, adds to the overall artistic atmosphere of the park.

Kretinga Park also boasts a nicely restored palace with a winter garden. The story of the palace, which houses Kretinga Museum, is rich in both true historical events, and legends. Unfortunately, the structure of the park was somewhat marred by additions to the ensemble of the Soviet times.

The cited Rokiškis Park laid out on an axial plan is notable for one other reason — it is laid out as an organic part of the overall urban design of Rokiškis town. The park is almost a memorial to art patrons, the Tyzenhauzas and the Pšezdzckis families, and it is the highlight of the Aukštaitija region. A compositional link with the Neo-Gothic masonry church, funded by the same patrons, strengthens the overall impression the park makes.

A successful case of urban planning of the 20th century in Lithuania is represented by the integration of a new park in Pasvalys; the city garden in Alytus is a less successful project. Both parks display a harmonious match of ecologically reliable, native trees and shrubs with moderate use of introduced foreign plants and park equipment.

Some historical gardens were put to scientific use, and the most successful case in the 20th century was the conversion of Aukštosios Fredos Estate into a botanical garden. The park with a system of ponds in the suburbs of Kaunas, though badly damaged during the construction of Kaunas Fortress by the tsarist Russia, was transformed for the use of Vytautas Magnus University. The project started in 1923, and was engineered by the celebrated botanist, Professor Konstantinas Regelis; the design was done by the German landscape architect Carol Rauth. For its complex value, this park rates third in Lithuania. A dozen other parks in Lithuania have also been converted for scientific and educational needs (the park of Dotnuva Academy among these); however, not all of them illustrate a tasteful balance between the old and the new.

Lithuanian regional parks should also be noted for some of their distinctive features. In the Sūduva region, alongside the cited Gelgaudiškis Park, one of note is the Paežeriai ensemble of Classicist style, not far from Vilkaviškis town. Though a third of the ensemble was destroyed during the Soviet rule, it currently performs an important function as a museum. In the Dzūkija region, there are sev-